

impact on the consciousness of society show a positive assessment. Axiology in the language category is associated both with the same phenomenon across denotative function token, the internal shape within its semantic paradigm of social values as the subject of evaluation.

Explicit evaluation units transmit directly and implicit need a deeper and more complex process mediated perception.

Axiology directly related to the specific development of literary language, socio-political and cultural conditions of society, which in Ukrainian reality are constantly changing. It captures periodicals synchronous timing values match a specific historical era evaluative functions language units. Along with the change of the scale of values and its reflection in language periodicals that have always been a powerful instrument of mass consciousness, changing the ideological and aesthetic principles of Ukrainian society. Diachronic transformation semantics reflect the estimated natural laws, regulation and artificial means of verbal expression. Characteristic of the semantics of language units linked evaluative color variable in diachronic axiological attitudes of society, expressing the dynamics of social value preferences. Constantly changing reality requires new models for its interpretation. Estimated semantics keeps records and not all information associated with the named objects and phenomena, and focuses on the details. In terms of category reflects characteristic particular historical period vector orientation of mass consciousness.

УДК 811.161.2'37

Галина Сюта

ПОНЯТТЯ ТЕКСТ У НЕКЛАСИЧНИХ МОВОЗНАВЧИХ ПАРАДИГМАХ

У статті продемонстровано, що сучасний розвиток стилістики тексту пов'язаний із пошуками нових підходів до вивчення тексту та з виробленням нових методик його наукового опису. Окремим завданням стало визначення й теоретичне обґрунтування категоріальних понять, уточнення дефініцій, проектування традиційних категорій стилістики та лінгвопоетики на новітні теоретичні напрямки й суміжні лінгвістичні дисципліни – семіотику, лінгвосинергетику, теорію прецедентності.

Ключові слова: *текст, текст культури, енергія тексту, прецедентний феномен, прецедентний текст.*

Modern development of stylistics connected with the search of new approaches of text studying and with the developing of new methods for its scientific description. Another task of stylistics is theoretical motivation of categorical concepts, clarifying of definitions, extrapolating of traditional stylistic and linguopoetic categories to the latest trends and related theoretical linguistic disciplines – semiotics, linguistic synergetics, the theory of precedent phenomena.

Keywords: *text, text of culture, energy of text, precedent phenomenon, precedent text.*

Текст – традиційний об'єкт пізнання лінгвістики й одне з базових понять кількох актуальних на сьогодні мовознавчих парадигм.

Найбільш “класичною”, такою, що сформувала традиційну методикою інтерпретації тексту та метамову сучасних теоретико-практичних текстознавчих досліджень, стала передусім лінгвопоетична парадигма. У її межах з'ясовують внутрішньопоетичні принципи й закономірності контекстного вживання, сполучуваності й семантичної трансформації слова (В. М. Русанівський, С. Я. Єрмоленко, Л. І. Мацько, В. С. Калашник, Л. О. Пустовіт), розглядають співвідношення центрів і периферії художніх підсистем (Л. А. Лисиченко, О. О. Маленко), характеризують моделі й наповненість різноманітних мовних картин світу (С. Я. Єрмоленко, Л. А. Лисиченко, В. І. Кононенко, Т. П. Вільчинська), простежують контекстно-образну динаміку слова (С. Я. Єрмоленко, Л. О. Пустовіт, А. К. Мойсієнко, Л. В. Кравець). Часовий зріз названих напрямків стилістично-текстознавчих студій – друга половина ХХ ст.

ІзкінцяХХівпродовжпершихдесятилітьХХІст.дослідження *тексту* виразно й дуже динамічно переорієнтувалося у площину його вивчення як рухливого, змінного в часі феномену. *Осучаснення, оновлення пізнавально-інтерпретаційних моделей тексту стає методологічно необхідною лінгвістичною реальністю.* У новітніх парадигмах поняття *текст* починає активно корелювати із категоріями знаків мовно-культурної пам'яті, лінгвокультурного досвіду, семіотичного простору культури загалом (*семіотична теорія культури*), з поняттями семантико-емоційної енергії та енергетичного резонансу творів

вербального мистецтва (*лінгвосинергетика*), з усвідомленням необхідності врахування сумірності соціокультурного досвіду, когнітивних баз, мовно-культурних фонових знань автора (як адресанта тексту) і читача (як його адресата) (*теорія прецедентності*).

Текст як поняття семіотичної теорії культури. Увіражена у другій половині ХХ ст. тенденція до трактування культури як універсального семіотичного феномену зумовила застосування поняття *текст* до найрізноманітніших об'єктів, що мають знакову природу. Тому одним з основних у теорії семіотики (передусім такого її напрямку, як *семіотична теорія культури*) стало положення про те, що *кожен артефакт культури є текстом*, оскільки побутує як система комунікативно навантажених знаків – вербальних чи невербальних. Із цього погляду однаково інформативно навантаженими визнають і тексти найрізноманітніших родів і видів мистецтва (літератури, музики, живопису, архітектури, скульптури, кінематографії та анімації, театру тощо), і тексти побутової культури, і “тексти життя”. Пор.: “Вулиця міста – текст... Назви вулиць та номери будинків, реклама і назви магазинів, дорожні знаки і світлофор – це носії інформації, яку зчитують мешканці і приїжджі. За одягом перехожих на вулиці можна прочитати професію, вік, соціальну належність – військовий діяч, полководець, «новий росіянин», жебрак, іноземець, хіпі, панк, чиновник, інтелігент” (В. П. Руднев).

Постульована в теорії семіотики культури семантична всеохопність самого поняття *культура* пов'язана з багатоманітністю буття й діяльності людини. Традиційно говорять про релігійну, побутову культуру, культуру професійної діяльності, культуру виявлення почуттів, поведінки, культуру харчування, культуру праці та відпочинку (А. Вежбицька, Ж. Дельоз, Ж. Дерріда, Е. Сепір, М. Фуко, Е. Кассіре; Ю. М. Лотман, У. Еко). Самодостатній і знаковий для лінгвістики аспект – *культура мови* в універсальному, найширшому її розумінні: у кореляції понять *культура* і *мова*, у базовому для лінгвокультурології, етнолінгвістики, філософії мови трактуванні нероздільності тріади *мова – мислення – культура* (С. Я. Єрмоленко, В. І. Кононенко, В. В. Жайворонок,

М. В. Скаб). Ця наукова позиція наскрізна для лінгвістики упродовж усієї історії її становлення і має витoki в міркуваннях О. О. Потебні про мову як вербальне втілення національного духу.

До основних постулатів сучасної семіотичної теорії культури належить також твердження про те, що *кожна культура є системою знаків*. Тексти, які постали в межах цієї культури, репрезентують пізнавально-творчу, мовно-мисленнєву діяльність людини загалом або у визначеній сфері. У вербальних текстах, у нотному записі, в математичних і хімічних формулах за допомогою різних за природою, але рівновартісних із погляду інформативності знаках здійснюється кодування феноменів культури, фіксування, зберігання й передавання інформації, знань людини про світ. Це стимулювало узагальнене розуміння: *текст* – це *будь-який факт знакової діяльності людини*, що має позаситуативну цінність, культурну значущість; це *феномен культури* [Хализев 2002: 276].

У семіотичній концепції Ю. М. Лотмана акцентовано двоспрямованість взаємозв'язку *текст – культура*: не тільки тексти народжуються і функціонують як закодовані у знаках феномени культури, а й сама *культура поступово набуває характеру глобального тексту*. Пор.: “Культура загалом може розглядатися як текст. Однак важливо підкреслити, що це складно організований текст, який розпадається на ієрархію «текстів у текстах» і утворює складні переплетення текстів. Оскільки саме слово «текст» містить етимологію переплетення, ми можемо сказати, що повертаємо поняттю «текст» його вихідне значення” [Лотман 2000: 72].

Трактування *культури як тексту* має популярну “дзеркальну” кореляцію *текст як культура* (пор. також *світ як текст* і *текст як світ*). Це своєрідна концентрована формула теорії *глобальної текстуалізації*, або теорії “тексту без берегів”, ідеологом якої став французький поструктураліст Ж. Дерріда: “Для мене текст безмежний. Це абсолютна тотальність... Це означає, що текст – не просто мовний акт. Уявімо, що цей стіл для мене текст. Те, як я сприймаю цей стіл, долінгвістичне сприйняття – уже для мене текст” [цит. за: Хализев 2000: 246]. Розвиваючи, логічно увиразнюючи цю думку, дослідник

наголошує: все, що існує в світі, – це текст, отже, людина завжди перебуває всередині тексту, її свідомість, її особистість, її “Я” формується під впливом цих текстів. Тобто текст – це універсум всього, що сприймає, робить, творить, у чому живе людина. Абсолютизований висновок із твердження, що весь світ – безмежний і нескінченний текст, став наріжним для формування теорії *глобальної текстуалізації*.

Для сучасної лінгвістики тексту теорія глобальної текстуалізації має раціональне зерно в тому, що лінгвокультурна свідомість, фонові знання, інтелектуальний досвід людини справді формуються під постійним впливом найрізноманітніших за знаковою природою, стильовою і жанровою належністю текстів: “Можна без перебільшення стверджувати, що ми живемо в морі текстів, одні з яких впливають на нас спеціально.., перестерігають, закликають (виконаємо, зустрінемо, відзначимо); інші впливають самим фактом свого існування. Їх безіменні автори є начебто вічними дидактами, а ми – їх мимовільними учнями” [Рыклин 1992: 97]. Як наслідок, наша свідомість, наше мислення щільно текстуалізовані, а мова насичена найрізноманітнішими “відбитками”, образно-естетичними рефлексами цих текстів – іменами, цитатами, алюзіями тощо.

Отже, у сучасних ідеях семіотичної теорії культури (зокрема, у тезах *культура – система знаків і культура – текст*) закладено основи розуміння тексту як вербального феномену, який динамічно відбивається у мовній свідомості носіїв цієї культури.

Текст як поняття теорії лінгвосинергетики. Одним із новітніх, так званих “некласичних” напрямків вивчення і трактування *тексту* як феномену, що “живе” в межах певної культури, за внутрішніми законами цієї культури і в координації з лінгвоінтелектуальним рівнем і психоемоційним типом її носіїв, стала *лінгвістична синергетика* (Н. А. Кузьміна, Н. О. Фатєєва, С. П. Курдюмов, О. О. Семенець).

На сьогодні статус лінгвосинергетики як сформованого мовознавчого напрямку із чітко визначеними об’єктом і завданнями вивчення, з належно випрацьованими методологією, метамовою та процедурним апаратом поки що залишається

дискусійним. Її описово кваліфікують як “парадигму світобачення”, “нелінійну пізнавальну модель”, акцентуючи таким чином синтетичну, інтегративну міждисциплінарну природу: “Можна сказати, що синергетика вгадала приховані тенденції розвитку наукового знання.., ще не вербалізовані у вигляді єдиної пізнавальної моделі” [Кузьміна 2010: 32].

Два основні сегменти, які сьогодні вже чітко диференціювалися в межах лінгвосинергетики, – це вивчення *синергетики мови* і *синергетики тексту*.

Визначальним для розуміння синергетичної природи *тексту* стає поняття *нелінійності*. Передусім воно актуальне для умотивування відкритості, діалогічно-інтертекстуальної природи художнього тексту – відкритої нелінійної системи, “усі елементи якої (прототекст й автор) рухомі, змінні й знаходяться у відношенні одне до одного у випадковій суперпозиції” [Переломова 2008: 10].

Також знаковим для лінгвосинергетики є розмежування *твору* і *тексту* як носіїв різного типу креативної *енергії*, що визначає особливості їхнього збереження й розвитку в просторі культури і в часі.

Фактор *часу* – особливо значущий для розуміння динамічності, ментальної еволюції чи стагнації продукту письменницької діяльності, тобто його зупинення у статусі *твору* чи розвитку як *тексту*: “художній твір – це один із станів тексту в часі. Він характеризується завершеністю, цілісністю, структурованістю і наявністю автора” [Кузьміна 2004: 24–25]. Натомість текст реалізується в процесі творення і сприймання (“роботу з текстом здійснює і автор, і читач” [Кузьміна 2004: 25]), тому він не має властивої твору остаточної завершеності. Як “простір, у якому відбувається процес творення смислів”, він апріорі “не може непорушно застигнути (скажімо, на книжковій полиці), він за своєю природою має крізь щось рухатися – наприклад, крізь твір, крізь ряд творів” [Барт 1994: 415]. Чинник, який уможлиблює цей рух, дослідники називають *енергією тексту*.

На думку Н. А. Кузьміної, тільки за умови наявності певної внутрішньої, потенційно здатної до “розкривання” енергії, текст може бути вписаним в універсум культури (не тільки

вербальної). Ця енергія “складається із суми потенційних енергій прототексту й автора, які є джерелами цієї енергії.

Створення нового тексту (метатексту) в термінах синергетики описують як *енергетичний резонанс*, що виникає між автором та прототекстами і внаслідок якого відбувається спонтанний викид енергії-матерії, що ознаменовує народження нового тексту” [Кузьміна 2004: 29]. Однією з теоретичних предтеч цієї тези, ймовірно, є думка М. М. Бахтіна про роль автора у творчому процесі: “Автор – *єдино активна формувальна енергія* [виділено нами – Г. С.], дана .. у стійко значущому культурному продукті” [Бахтин 1979: 10].

Важливо, що базове поняття *енергія тексту* не стагується ні методологічно, ні термінологічно. Методологічно Н. А. Кузьміна скоординує його з такими традиційними категоріями стилістики, як *мовно-літературна традиція* (енергія забезпечує тяглість, спадковість існування художнього твору в просторі і в часі, тобто його життя як тексту), *лінгвокультурна пам'ять* (енергія уможлиблює збереження й відновлення / оновлення зв'язків між текстами словесної і несловесної культури), *анперцепція* та *інтерпретація* (енергія сприяє адекватному прочитанню тексту й розкодуванню закладеної в ньому інформації) та ін. Пор.: “поняття енергії нерозривно пов'язане з такими формами існування матерії, як простір і час, що є обов'язковою умовою існування інтертексту. Що таке “пам'ять тексту” (слова, жанру, ритму), як відбувається зустріч різних світів – претекстів (прототекстів) у новому тексті, як “вичитати” в тексті інформацію про його минуле і майбутнє? Все це може бути розглянуто у світлі поняття енергії тексту” [Кузьміна 2004: 37].

Варто також відзначити, що навколо метафоричного терміна *енергія тексту* у лінгвосинергетиці сьогодні вже сформовано достатньо обширне поле не менш метафоричних номінацій і характеристик, пор.: *енергетичне поле тексту*, *енергетичні властивості тексту*, *енергетичний потенціал тексту*, *енергетично сильні / слабкі тексти*, *енергія автора / читача*, *енергетичний резонанс*, *енергообмін текстів* тощо.

Для наукової верифікації основних тез лінгвосинергетики тексту, а надто для устійнення названих вище термінів у

метамові мовознавства, очевидно, ще потрібні теоретико-практична апробація і час.

Текст як поняття теорії прецедентності. Теорія прецедентності виформувана наприкінці ХХ ст. у зв'язку з активізацією наукового інтересу до питань народження і “відродження”, а також змістово-аксіологічного “переродження” текстів у межах певної культури і в свідомості її носіїв, їхньої принципової поліінтерпретованості й здатності “продовжувати свою еволюцію незалежно від волі творця” [Слышкин 2000: 26]. Сьогодні це одна з визначальних парадигм вивчення й опису тексту як потенційно нескінченного в часі й необмеженого в ментальному просторі феномену культури (Д. Б. Гудков, В. Г. Костомаров, В. В. Красних, Г. Г. Слишкін, Ю. О. Сорокін, І. П. Смирнов, Н. О. Фатєєва, Т. І. Гундорова, О. О. Селіванова, В. С. Калашник, О. О. Маленко, О. С. Переломова).

Абстрактна категорія прецедентності у мові і в текстах реалізується у формі *прецедентних феноменів*. Це поняття – родове, узагальнювальне щодо понять *прецедентний текст, прецедентне висловлення, прецедентне ім'я, прецедентна ситуація*.

Загальновідоме, практично вже канонізоване сьогодні визначення *прецедентного тексту* постулює, що це “завершений і самодостатній продукт мовомисленнєвої діяльності; (полі)предикативна одиниця; складний знак, сума значень компонентів якого не дорівнює його змістові; прецедентні тексти добре знайомі будь-якому середньому членові національно-культурної спільноти; звернення до прецедентних текстів може багаторазово повторюватися в процесі комунікації через пов'язані з цим текстом прецедентні висловлення або прецедентні імена” [Гудков 2000: 54].

Одним із перших *прецедентні тексти* описав Ю. М. Караулов, визначивши їх як тексти: “1) які значущі для тієї чи тієї особистості з пізнавального або емоційного погляду, 2) які мають надособистісний характер, тобто добре відомі широкому оточенню цієї особистості, її попередникам і сучасникам, 3) звернення до яких повторюється неодноразово в дискурсі цієї мовної особистості” [Караулов 1987: 216–217]. Тому насамперед до прецедентних зараховують тексти

класичної літератури, які в межах “своїї” етнокультури сприймаються “як культурна цінність і мають притягальну для читачів силу” [Слышкин 2000: 42].

У широкому, дискурсивному вимірі крім вербальних текстів (Біблія, літературні твори, казки, міфи) прецедентними визнають також невербальні, які репрезентують інші сфери культури, інші знакові системи (театр, кінематограф, радіо- і телепродукція, реклама, пісенна творчість, музика, живопис тощо). Їх входження в єдиний, семантично цілісний простір тексту людської культури й досі оцінюється неоднозначно. Наприклад, Д. Б. Гудков послідовно наполягає на тому, що прецедентним може бути тільки *вербальний* або *придатний до вербалізації* текст [Гудков 1999: 26].

Прецедентні тексти не однакові з погляду інтенсивності свого впливу на мовотворчу практику тієї чи тієї доби. Найбільш впливовими є так звані *сильні*, або *ядерні тексти лінгвокультури* – постійно запитувані, перманентно значущі в межах “своїї” культури як морально-ціннісні авторитети. Відповідно твори, які перебувають на периферії культурного простору, оцінюють як *слабкі*. Важливо, що частотність цитувань зазвичай прямо пропорційна ступеню прецедентності тексту: ядерні тексти частіше, системніше відтворюються у мовній практиці. Підтвердження цьому – тотальне цитування у творах різних жанрів і стилів висловлень Тараса Шевченка (*чия правда, чия кривда, і чий ми діти; доборолась Україна до самого краю; а ми дивились і мовчали, і мовчки чухали чуби; у всякого своя доля і свій шлях широкий; борітеся – поборете, вам Бог помагає; великих слів велика сила; кохайтеся, чорнобриві, та не з москалями; хто матір забуває, того Бог карає; якби ви вчилися так, як треба, то й мудрість би була своя; у нас нема зерна неправди за собою; караюсь, мучуся, але не каюсь; не так тії вороги, як добрії люди та ін.*), Івана Франка (*лиш боротись значить жить; лупайте сю скалу; гримить, благодатна пора наступає; я син народу, що вгору йде; голос Духа чути скрізь; життя коротке, та безмежна штука; чого являєшся мені у сні*), Лесі Українки (*щоб не плакати, я сміялась; я вийду сама проти бурі; досвітні вогні; я в серці маю те, що не вмирає; стане початком тоді мій кінець*), Павла Тичини (*трудо*

переростає у красу; на майдані коло церкви..; нам своє робить; усе міняється, оновлюється, рветься; могутність нам дана; чуття єдиної родини; вітер з України; перемагають і жить; за всіх скажу, за всіх переболію; не той тепер Миргород, Хорол-річка не та; і рости, і діяти нам треба; хай слово мовлено інакше, та суть в нім наша зостається).

Г. Г. Слишкін оцінює рівень прецедентності також із погляду значущості текстів для певного рівня лінгвокультурної спільноти: “Варто розрізнити мікрогрупові, макрогрупові, національні, цивілізаційні, загальнолюдські прецедентні тексти [Слишкін 2000: 30]. Попри те, що поняття *індивідуальні прецедентні тексти* дещо внутрішньо суперечливе, воно має право на існування, оскільки постулює, що цей текст є змістово й естетично вартісним для певної мовної особистості, входить у систему її індивідуальних моральних цінностей.

Актуальним для визнання прецедентності того чи того тексту є також часовий фактор його реактуалізації: “є тексти, що становлять ядро національної культури, чий енергетичні властивості відносно *постійні з моменту їх появи*, і тексти, *специфічні для одного чи кількох історичних* (і – відповідно – культурних) *періодів*” [Кузьміна 2004: 53]. В українській словесності до таких текстів належать (крім літературної класики) Біблія і фольклорні твори. Водночас у кожній етнокультурі маємо тексти, які стають прецедентними тільки в окремі періоди. Насамперед це часово марковані твори, народжені в межах певної офіційної ідеології, як-от стендові зразки “української радянської поезії”.

Залежно від ракурсу розгляду синонімами до терміна *прецедентний текст* у сучасних лінгвістичних працях є *претекст, передтекст, прототекст, опорний текст, текст-асоціат*. Однак не всі дослідники визнають їх смислово конгруентними. Наприклад, Н. А. Кузьміна чітко диференціює *тексти прецедентні* й *прототексти* і наголошує, що інтенсивність і систематичність реактуалізації перших не залежить від соціально-економічних чи політичних передумов, натомість відтворюваність других регулює мода, смак, офіційна політика держави, ситуативні уподобання мовного (соціального) колективу [Кузьміна 2004: 53].

Отже, у теорії прецедентності сформовано підходи до вивчення й опису тексту у його зв'язку з попередньою культурою.

Сучасні моделі пізнання поетичного тексту передбачають його декодування й опис як компонента культури, у найширшому синхронійному й діахронійному контексті народження і побутування, урахування специфіки комунікативних ситуацій, в яких відбувається його переосмислення і реактуалізація.

Барт Р. Избранные работы: Семиотика. Поэтика : пер. с фр. / Р. Барт; сост. общ ред. и вступ ст. Г. К. Косикова. – М.: “Прогресс”, “Универс”, 1994. – 616 с.

Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин. – М. : Искусство, 1979. – 424 с.

Гудков Д. Б. Межкультурная коммуникация. Лекционный курс для студентов РКИ / Д. Б. Гудков. – М. : Изд-во МГУ, 2000. – 120 с.

Єрмоленко С. Я. Від випуску до випуску // Культура слова. – 2008. – Вип. 70. – С. 4–5.

Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – М. : Наука, 1987. – 261 с.

Кузьмина Н. А. Интертекст и его роль в процессах эволюции поэтического языка / Н. А. Кузьмина. – М.: УРСС, 2004. – 267 с.

Лотман Ю. М. Семиосфера / Ю. М. Лотман. – СПб. : Искусство-СПб, 2000. – 704 с.

Переломова О. С. Лінгвокультурні коди інтертекстуальності українського художнього дискурсу: діахронічний аспект : монографія. / О. С. Переломова. – Суми: Вид-во СумДУ, 2008. – 208 с.

Рыклин М. Метаморфозы речевого зрения // Рыклин М. Террорологики. – Тарту – Москва: Эйдос, 1992. – С. 71–137.

Слышкин Г. Г. Лингвокультурные концепты прецедентных текстов в сознании и дискурсе / Г. Г. Слышкин. – М.: Academia, 2000. – 141 с.

Смирнов И. Порождение интертекста: Элементы интертекстуального анализа с примерами из творчества Б. Пастернака. – СПб., 1996.

Хализев В. Е. Теория литературы: Учеб. для вузов / В. Е. Хализев. – М. : Высш. шк., 2000. – 398 с.

Galyna Syuta

A CONCEPT "TEXT" IN NONCLASSICAL LINGUISTIC PARADIGMS

The article deals with the problem of current understanding of the concept "text".

Modern development of stylistics connected with the searching of new approaches of text studying and with developing of new methods for its scientific description.

Text is the traditional object of linguistic researches and one of basic concepts in several new linguistic paradigms. The actual task of stylistics is to separate and identify theoretical motivation of categorial concepts, clarifying of definitions, extrapolating of traditional stylistic and linguopoetic categories to the latest theoretical trends and related linguistic disciplines – semiotics, linguistic synergetics, the theory of precedent phenomena.

From the point of view of methodology modernisation of actual cognitive and interpretational models of text is necessary for linguistic reality. In latest scientific paradigms the concept "text" begins to correlate with the categories of language and cultural memory signs, semiotic space of culture (semiotic theory of culture), with the concepts of semantic-and-emotional energy (linguistic synergetics) proportional correlation of author's and reader's socio-cultural experience (the theory of precedent phenomena).

Current models of poetic texts' investigation includes its decoding and description as a components of culture in the broadest synchronic and diachronic context of its birth and existence.